

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Humanistyczny

Ewa Kozak

CZŁOWIEK NATURA CYWILIZACJA

| Studium wybranych utworów
| Aleksandra Bielajewa i Brunona Jasieńskiego

SIEDLCE 2018

Autor monografii:

dr Ewa Kozak

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Wydział Humanistyczny

Recenzent:

dr hab. Danuta Szymonik

Wyniki badań, zrealizowane w ramach tematu badawczego nr 508/18/S, zostały sfinansowane z dotacji na naukę, przyznanej przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

Komitet Wydawniczy:

Andrzej Barczak, Mikołaj Bieluga, Andrzej Borkowski, Grażyna Anna Ciepiela, Janina Florczykiewicz (przewodnicząca), Robert Gałązkowski, Jerzy Gieorgica, Arkadiusz Indraszczyk, Beata Jakubik, Jarosław Kardas, Wojciech Kolanowski, Agnieszka Prusińska, Zofia Rzymowska, Sławomir Sobieraj, Stanisław Socha, Maria Starnawska, Grzegorz Wierzbicki, Waldemar Wysocki

© Copyright by Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2018

Żaden fragment tej publikacji nie może być reprodukowany, umieszczany w systemach przechowywania informacji lub przekazywany w jakiegokolwiek formie – elektronicznej, mechanicznej, fotokopii czy innych reprodukcji – bez zgody posiadacza praw autorskich.

ISBN 978-83-7051-900-1

Wydawnictwo Naukowe

Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach

08-110 Siedlce, ul. Żytnia 17/19, tel. 25 643 15 20

www.wydawnictwo-naukowe.uph.edu.pl

Ark. wyd. 6,9. Ark. druk. 12,1.

Druk i oprawa: volumina.pl Daniel Krzanowski

Spis treści

Wstęp	5
--------------------	---

Rozdział I

Paradygmat natura-cywilizacja w dyskursie fantastyczno-futurologicznym	17
---	----

- 1.1. Dyskurs fantastyczno-futurologiczny
w literaturze XX wieku.....17
- 1.2. Ład i piękno *versus* chaos i destrukcja34
- 1.3. Kultura początku XX wieku:
między naturą a cywilizacją67

Rozdział II

„Organopoetyka” i „organoprojekcja” w dyskursie fantastyczno-futurologicznym	81
---	----

- 2.1. Doskonalenie ciała ludzkiego i selekcja „nienaturalna”
jako aspekty koncepcji „człowieka idealnego” 81
- 2.2. Człowiek – „mechaniczny niewolnik” 112

Rozdział III

Człowiek wobec natury i cywilizacji w dyskursie fantastyczno-futurologicznym Aleksandra Bielajewa i Brunona Jasińskiego	124
--	-----

- 3.1. Człowiek jako podmiot stwarzający.....124
- 3.2. Aksjologiczne i moralne aspekty
ingerencji człowieka w naturę: *pro et contra* 151

Wnioski.....	164
Bibliografia.....	168
Резюме.....	189
Summary.....	191

Wstęp

Problem człowieka w paradygmacie natura-cywilizacja pojawia się w różnych utworach i gatunkach literackich i wiąże się z próbą znalezienia odpowiedzi na pytania: kim jest człowiek i jak kształtuje się jego natura w zależności od zmian zachodzących w otaczającym go świecie? Pytania te, nurtujące m.in. takich wybitnych twórców literackich jak: Jan Jakub Rousseau, Fiodor Dostojewski, Franz Kafka czy Albert Camus, są wciąż aktualne ze względu na dylematy jednostki ludzkiej w nieustannie zmieniającej się rzeczywistości.

Wraz z rozwojem rewolucji naukowo-technicznej człowiek i jego natura, a także przyroda, zostały włączone w proces postępu cywilizacyjnego. Stosunek do tej kwestii dobrze oddają słowa Fryderyka Engelsa, twierdzącego, iż istotniejsze od samej przyrody jest jej przeobrażanie. Stanowi ono podstawę myślenia ludzkiego. A zatem o inteligencji ludzkiej decyduje skala przemiany przyrody przez człowieka¹, stwierdza filozof. Do podobnych wniosków dochodzi Roman Ingarden, pisząc:

Natura ludzka polega na nieustannym wysiłku przekraczania granic zwierzęcości tkwiącej w człowieku i wyrastania ponad nią człowieczeństwem i rolą człowieka jako twórcy wartości. Bez tej misji i bez tego wysiłku wyrastania ponad samego siebie człowiek zapada z powrotem i bez ratunku w swoją czystą zwierzęcość, która stanowi jego śmierć².

¹ Por. F. Engels, *Dialektyka przyrody*, przeł. T. Zbłudowski, Warszawa 1979, s. 208.

² R. Ingarden, *Książeczka o człowieku*, Kraków 1987, s. 24.

Ujarzmianie przyrody drogą postępu cywilizacyjnego wymusza także nowy sposób postrzegania samego człowieka. Jak pisze Wasilij Kriukow w artykule *Типология ориентации человека в изменяющемся мире*, do niedawna głównym kierunkiem poznania człowieka (w znaczeniu poznania samego siebie) było zrozumienie jego egzystencji w obrębie otaczającej go przyrody i rzeczywistości społecznej. Dziś natomiast, bardziej niż kiedykolwiek, uwagę badaczy przyciąga obraz człowieka na tle rozwoju technologii i nowych realności powstających na granicy możliwego i niemożliwego. W takiej sytuacji, zaznacza autor, problem egzystencji człowieka nabiera nowego znaczenia³.

Problem przemiany przyrody oraz natury ludzkiej w kontekście rozwoju cywilizacyjnego znalazł swoje odzwierciedlenie głównie w utworach z gatunku fantastyki naukowej, której jednym z przedstawicieli jest pisarz rosyjski Aleksander Bielajew. W swoich powieściach przedstawia on w sposób niezwykle atrakcyjny procesy towarzyszące wykorzystaniu przyrody dla celów naukowych i technicznych, pokazuje przykłady świadomej ingerencji człowieka w prawa natury. Zagadnienie sterowania naturą oraz próby dostrojenia jej do potrzeb człowieka stały się również tematem prozy Brunona Jasińskiego. W przeciwieństwie do Bielajewa, w utworach polskiego futurysty spotykamy się nie z bezstronną prezentacją tytułowego problemu człowieka w odniesieniu do paradygmatu cywilizacja-natura, lecz z wyraźną manifestacją poglądów samego pisarza na temat przekształcania świata przyrody.

Na podkreślenie zasługuje fakt, że zarówno w dziełach Bielajewa, jak i Jasińskiego człowiek jest częścią natury i po-

³ Por. В.М. Крюков, *Типология ориентации человека в изменяющемся мире*, [w:] *Человек и środowisko. Humanistyka i ekologia*, red. J. Dębowski, Olsztyn 1995, s. 67-68.

dobnie jak przyroda został podporządkowany cywilizacji, stał się przedmiotem badań, swoistym „sejsmografem” poziomu osiągnięć naukowych.

Podjęcie problemu człowieka w paradygmacie naturacywilizacja w prozie Aleksandra Bielajewa i Brunona Jasińskiego jest zasadne z uwagi na fakt, że jak dotąd brakuje wyczerpujących opracowań poświęconych tej kwestii. Ponadto powyższy temat, poruszany przez obu pisarzy w analizowanych w niniejszej pracy utworach, pozwala dostrzec sedno przemian kulturowo-cywilizacyjnych oraz ich wpływ na naturę zarówno ludzką, jak i nieodłącznie związaną z nią przyrodą, co świadczy o nieprzemijającej aktualności twórczości Aleksandra Bielajewa i Brunona Jasińskiego.

Sama twórczość Bielajewa nie jest częstym przedmiotem badań historycznoliterackich. W przypadku Jasińskiego mamy do czynienia z wieloma opracowaniami traktującymi o twórczości poetyckiej, dramaturgicznej oraz o dużych formach prozatorskich, natomiast małe formy pozostały poza szerszym zainteresowaniem badaczy.

Przyczyny mniejszego zainteresowania utworami Bielajewa należy upatrywać zarówno w uwarunkowaniach politycznych okresu, w którym tworzył pisarz, jak i w niejednorodności artystycznej jego utworów⁴. We współczesnych rosyjskich

⁴ W latach 30. XX wieku, a zatem w rozkwicie twórczości literackiej Bielajewa, utwory jego były określane przez ówczesne władze mianem „bezpodstawnych fantazji odwracających uwagę obywateli od zadań budowy socjalizmu”. Ostra krytyka władz zmusiła Bielajewa, dla którego pisanie było wówczas głównym źródłem dochodu, do tworzenia literatury wysławiającej świetlaną przyszłość komunizmu (*Подземные земледельцы, Под небом Арктики, Чудесное око* i inne). Niska jakość artystyczna tych utworów była przyczyną pojawienia się głosów krytyki skierowanych przeciwko twórczości Bielajewa. Por. *История писателя Александра*

pracach historycznoliterackich oraz nielicznych artykułach Aleksander Bielajew uważany jest za twórcę rosyjskiej fantastyki naukowej⁵, którego utwory wyróżniały się nowatorskimi rozwiązaniami, co zauważył Herbert Wells⁶. Bielajew nie chciał powielać modelu wykreowanego przez Verne'a i Wellsa – najsłynniejszych autorów fantastyki naukowej, chociaż – jak zostanie wykazane dalej – nie uniknął on wpływu obu zachodnioeuropejskich twórców. Pisarz rosyjski pragnął stworzyć własny model fantastyki naukowej. Jak odnotował w swojej publicystyce, a w szczególności w artykule *Создадим советскую научную фантастику*, technika stanowi jedynie część przyszłości człowieka. Zatem, w opinii pisarza, głównym zadaniem fantastyki naukowej powinno być ukazanie nie techniki, lecz człowieka przyszłości⁷.

O dużym znaczeniu Bielajewa jako twórcy fantastyki naukowej w Rosji świadczy fakt, iż imieniem tego pisarza została nazwana coroczna nagroda literacka – „Беляевская премия” – przyznawana od 1990 roku za utwory fantastycznonaukowe i wydawnictwa popularnonaukowe. Laureatami na-

Беляева, [w:] С.Ф. Суворова: Интернет-проект *Победившие судьбу*, 2009, [w:] <http://www.pobedivshie.ru>, data dostępu: 22.01.12, s. 5.

⁵ Рог. А.Ф. Бритиков, *Отечественная научно-фантастическая литература. Некоторые проблемы истории и теории жанра*, Санкт-Петербург 2000; А.Д. Балабуха, *Три жизни Александра Беляева*, [w:] <http://balaboukha.narod.ru/library/alexbel.htm>, data dostępu: 13.04.18; М.А. Соколова, *Я поставил целью показать многообразие вкусов человека будущего*, tekst dostępny na stronie: https://royallib.com/read/sokolova_m/ya_postavil_tselyu_pokazat_mnogoobrazie_vkusov_cheloveka_budushchego_o_belyaeva_a_r.html#20480, data dostępu: 13.04.18.

⁶ Рог. А.Ф. Бритиков, *Отечественная научно-фантастическая литература...*, dz. cyt., s. 3.

⁷ Рог. А.Р. Беляев, *Создадим советскую научную фантастику*, [w:] Александр Романович Беляев (к 100-летию со дня рождения), подготовка материала Н.Л. Безгина, Волгоград 1984, s. 3.

grody mogą być zarówno indywidualne osoby – pisarze, tłumacze, krytycy literaccy, jak i wydawnictwa.

W Polsce dzieła Aleksandra Bielajewa są mało znane, ostatnie wydania jego utworów pochodzą z lat 80. ubiegłego wieku. Nieliczni polscy literaturoznawcy, którzy zajęli się twórczością pisarza (Ewa Korpała-Kirszak, Florian Nieuważny), podkreślają jego znaczący wkład w rozwój rosyjskiej literatury fantastycznonaukowej⁸. Dodać należy, że analogicznie jak w Rosji, wypowiedzi na temat twórczości Bielajewa pojawiły się głównie w formie słowa wstępnego lub posłowie do wydań jego powieści.

Podobnie rzecz ma się z analizowanymi w niniejszej pracy utworami Brunona Jasieńskiego: powieścią *Nogi Izoldy Morgan* i opowiadaniem *Nos*. Należą one do mało znanych, zarówno wśród czytelników, jak i współczesnych Jasieńskiemu krytyków⁹.

Z twórczością obu pisarzy wiąże się istotny dla nas problem kwalifikacji gatunkowej ich dzieł. Według opinii większości literaturoznawców zarówno Bielajew, jak i Jasieński należą do twórców fantastyki. Przy czym Aleksander Bielajew uważany jest za twórcę dzieł z gatunku fantastyki naukowej, co znajduje potwierdzenie w opracowaniach poświęconych jego twórczości (zob. przypis 6), natomiast Bruno Jasieński po-

⁸ Por. E. Korpała-Kirszak, *Posłowie*, [w:] A. Bielajew, *Głowa profesora Dowella. Ariel*, przeł. W. Pawłowicz, K.N. Sakowicz. Kraków 1984, s. 357-360; F. Nieuważny, *Baśniowo-poetycka wizja udoskonalonego człowieka*, [w:] A. Bielajew, *Człowiek-ryba*, przeł. S. Kędzierski, Poznań 1985, s. 213-217.

⁹ Sam Jasieński, wspominając o swoim utworze *Nogi Izoldy Morgan*, twierdzi, że został on „przeoczony przez publiczność i krytykę, ponieważ nosi na sobie etykietkę *powieść* i niesamowity tytuł”. Por. B. Jasieński, *Futuryzm polski (bilans)*, [w:] *Antologia polskiego futuryzmu i nowej sztuki*, Wrocław 1976, s. 49.

strzegany jest jako futurysta, nawiązujący do fantastyki. Należy dodać, że dla fantastyki, w szczególności zaś dla futuryzmu, charakterystyczna jest poetyka futurologiczna, toteż w naszej pracy będziemy posługiwać się również tym pojęciem.

Ponieważ opracowane w niniejszej monografii utwory noszą wyraźne znamiona twórczości fantastycznej, celowe jest jej zdefiniowanie. W związku z tym, że istnieje wiele definicji fantastyki, przytoczę jedynie najważniejsze z nich.

W myśl koncepcji Witolda Ostrowskiego oraz Ryszarda Handke:

fantastyka jest to specyficzny typ twórczości literackiej, budujący świat przedstawiony celowo tak odmiennie od przyjętych wyobrażeń o rzeczywistości, że nie można go w żaden sposób identyfikować z obrazami kreowanymi w utworach realistycznych¹⁰.

Według Rogera Caillois utwory fantastyczne to takie, w których

pojawiający się element nadprzyrodzony rozbija spójność świata przedstawionego i przez to wywołuje przeobrażenie postaci tegoż świata (...). Literatura fantastyczna jest przede wszystkim grą człowieka ze strachem¹¹.

Zgodnie z poglądem Andrzeja Zgorzelskiego istota fantastyki polega na

przełamaniu ustalonych wcześniej w tekście praw świata przedstawionego (...). Pojawienie się fantastyki w utworze łączyć się będzie ściśle ze znamiennymi reakcjami postaci, narratora lub adresata na te elementy,

¹⁰ A. Smuszkiewicz, *Fantastyka*, [hasło w:] *Słownik literatury polskiej XX wieku*, red. J. Sławiński, Wrocław 1992, s. 284.

¹¹ Tamże, s. 282.

które stanowią przełamanie praw fikcyjnego świata. Reakcje te przejawiają się zwykle jako zdumienie, strach, zdziwienie, niewiara, przerażenie czy obawa¹².

Jedną z ważniejszych odmian fantastyki jest fantastyka naukowa. Rosyjski badacz literatury fantastycznonaukowej, Anatolij Britikow, w książce *Отечественная научно-фантастическая литература. Некоторые проблемы истории и теории жанра* pisze, iż do niedawna uważana za młodzieżową, półrozrywkowa powieść fantastycznonaukowa postrzegana jest teraz, podobnie jak powieść współczesna, jako poważna księga życia. W niej szuka się odpowiedzi na pytanie o relacje społeczne w dobie postępu cywilizacji naukowo-technicznej. Według badacza właśnie powieść fantastycznonaukowa w znacznym stopniu kształtuje wyobrażenie o tym, jaka będzie nasza przyszłość¹³. Utwory tego typu wysuwają na pierwszy plan tezę, że w procesie przebudowy świata i człowieka nieuchronnie powinien zmienić się i sam człowiek¹⁴.

Również Zdzisław Lekiewicz w rozprawie *Filozofia science-fiction*, uznając rewolucję naukowo-techniczną za ważny czynnik kształtujący obraz współczesnej cywilizacji, podkreśla rolę fantastyki naukowej w procesie rozwoju cywilizacyjnego:

Zdając sobie sprawę z przyczyn, które powodują tak wielkie trudności przy opisie zjawisk związanych z procesem rewolucji naukowo-technicznej, powinniśmy jednak starać się zgłębić ten proces możliwie najpełniej i najlepiej jak to możliwe. Proces ten opisywać możemy

¹² A. Zgorzelski, *Fantastyka. Utopia. Science fiction*, Warszawa 1980, s. 21-22.

¹³ Рог. А.Ф. Бритиков, *Отечественная научно-фантастическая литература...*, dz. cyt., s. 12.

¹⁴ Tamże, s. 93.

tylko w kategoriach ciągłego ruchu i rozwoju, a nie w statycznych formach jego przejawiania się. Co za tym idzie, powinniśmy nie tylko opisywać problemy, które już znamy, ale także przewidywać zjawiska i problemy, które w związku z rozwojem naukowo-technicznej rewolucji czekają nas w przyszłości. Inaczej bowiem analizy rewolucji naukowo-technicznej pozostawać będą zbyt daleko w tyle za szybkim rozwojem tego procesu i z praktycznego punktu widzenia będą bezużyteczne. Można aforystycznie stwierdzić, iż bez wybiegania w przyszłość nauki społeczne nie mogą już w chwili obecnej opisywać teraźniejszości¹⁵.

Podobny pogląd na społeczną rolę fantastyki prezentuje Andriej Bałabucha w artykule *Земля – маленький шар?*. Autor pisze, iż w centrum uwagi twórców fantastyki naukowej powinien znajdować się człowiek, jego świat wewnętrzny, metoda podejmowania decyzji i wszystko to, co na decyzje te wpływa – jego moralność, światopogląd, sposób percepcji świata. Spełniając ten warunek, fantastyka jawi się jako pewnego rodzaju katalizator, który sprawia, że wszelkie psychologiczne i etyczne reakcje człowieka stają się bardziej czytelne. Autor dodaje również, iż fantastyka naukowa, bardziej niż jakiegokolwiek inny gatunek literacki, pokazuje, jak bardzo mało znany jest jeszcze nasz świat – zarówno ten zewnętrzny, jak i wewnętrzny każdego człowieka¹⁶.

Wymienione definicje fantastyki, a w szczególności te, które proponują Roger Caillois i Andrzej Zgorzelski, znajdują swoje realizacje w utworach Aleksandra Bielajewa (*Głowa profesora Dowella*, *Człowiek-ryba*, *Ariel*) i Brunona Jasińskiego

¹⁵ Z. Lekiewicz, *Filozofia science-fiction*, Warszawa 1985, s. 47-48.

¹⁶ Por. А.Д. Балабуха, *Земля – маленький шар?*, [w:] *В мире фантастики. Сборник литературно-критических статей и очерков*, red. В. Щербаков, В. Фалеев, Moskwa 1989, s. 27.

(*Nogi Izoldy Morgan, Nos*). Pojawiają się w nich elementy nadprzyrodzone, rozbijające spójność świata i wywołujące przeżenie bohaterów. Obaj pisarze podejmują problem relacji społecznych w dobie postępu cywilizacyjnego, przewidują jego konsekwencje dla środowiska naturalnego i człowieka.

Należy odnotować, iż problem człowiek-natura-cywilizacja znajduje odzwierciedlenie nie tylko w badaniach literaturoznawczych. Kwestia ta poruszana jest również w rozprawach filozoficznych (Roman Ingarden¹⁷, Gernot Böhme¹⁸, Paul Ricoeur¹⁹, Leszek Kołakowski²⁰) oraz antropologiczno-filozoficznych (Erich Fromm²¹, Marek Drwięga²², Jerzy Kopania²³, Florian Znaniecki²⁴). Rozprawy wymienionych autorów okazały się nieodzowne w interpretacji wybranych utworów Aleksandra Bielajewa i Brunona Jasińskiego.

Celem pracy jest próba określenia miejsca i roli człowieka w paradygmacie natura-cywilizacja w twórczości fantastykonaukowej Aleksandra Bielajewa i futurystyczno-fantastycznej prozie Brunona Jasińskiego. Wyznaczonego celu nie można osiągnąć bez wyjaśnienia takich kwestii jak: relacje pomiędzy naturą i cywilizacją, znaczenie kultury w paradygmacie natura-cywilizacja, wpływ osiągnięć z dziedziny techniki oraz

¹⁷ R. Ingarden, *Książeczka o człowieku*, Kraków 1987.

¹⁸ G. Böhme, *Filozofia i estetyka przyrody*, przeł. J. Marecki, Warszawa 2002.

¹⁹ P. Ricoeur, *Filozofia osoby*, przeł. M. Frankiewicz, Kraków 1992; *Symbolika zła*, przeł. S. Cichowicz, M. Ochab, Warszawa 1986.

²⁰ L. Kołakowski, *Cywilizacja na ławie oskarżonych*, Warszawa 1990.

²¹ E. Fromm, *Rewolucja nadziei. Ku uczłowieczonej technologii*, przeł. H. Adamska, Poznań 1996; *Niech się stanie człowiek. Z psychologii etyki*, przeł. R. Saciuk, Warszawa–Wrocław 1999.

²² M. Drwięga, *Ciało człowieka. Studium z antropologii filozoficznej*, Kraków 2005.

²³ J. Kopania, *Etyczny wymiar cielesności*, Kraków 2002.

²⁴ F. Znaniecki, *Ludzie terażniejsi a cywilizacja przyszłości*, Warszawa 2001.

medycyny na proces i sposoby przekształcania natury oraz etyczne aspekty ingerencji w naturę. Realizacji wymienionych założeń została podporządkowana kompozycja pracy.

W rozdziale pierwszym ukazano znaczenie podjętej problematyki, omówiono podobieństwa i różnice w prezentacji świata natury przez Bielajewa i Jasińskiego, koncentrując się na poruszonej przez obu pisarzy kwestii wpływu środowiska przyrodniczego na naturę człowieka oraz wpływu człowieka, uwikłanego w osiągnięcia cywilizacyjne, na otaczającą go przyrodę. Uwzględniono także problem oddziaływania rozwoju cywilizacyjnego na osobowość jednostki ludzkiej, pozostającej przecież ważnym ogniwem w łańcuchu elementów świata przyrody. W ostatniej części rozdziału przedstawiono miejsce i rolę kultury w paradygmacie cywilizacja-natura.

Rozdział drugi został poświęcony różnym metodom doskonalenia człowieka w twórczości Bielajewa i Jasińskiego. Na przykładzie powieści Jasińskiego *Nogi Izoldy Morgan* omówione zostały osiągnięcia cywilizacyjne, a także miejsce i rola maszyny (urządzenia) w procesie rozwoju cywilizacyjnego oraz jej wpływ zarówno na środowisko przyrodnicze, jak i na osobowość człowieka. W rozdziale tym odwołano się do koncepcji „organopoetyki” i „organoprojekcji”.

Rola i miejsce człowieka w omawianym paradygmacie to myśl przewodnia rozdziału trzeciego, w którym podjęto próbę interpretacji autorskich wizji człowieka przyszłości jako twórcy i „stwórcy” nowych, udoskonalonych form życia. W rozdziale tym omówiono również metody „formowania” natury ludzkiej. Poruszono tu także jeden z ważniejszych problemów postępu cywilizacyjnego, mianowicie kwestię moralnych aspektów ingerencji człowieka w naturę.

Końcowa część pracy zawiera wnioski wynikające z przeprowadzonych badań. Wypunktowano tu najważniejsze

podobieństwa i różnice w artystycznym ujęciu przez obu pisarzy problemu człowieka „wkomponowanego” w paradygmat natura-cywilizacja.

Główną metodą, jaką posługuję się w niniejszej rozprawie, jest metoda interpretacji komparatystycznej w jej wymiarze hermeneutycznym (Stefania Skwarczyńska²⁵, Juliusz Kleiner²⁶, Halina Janaszek-Ivaničková²⁷, Edward Kasperski²⁸)²⁹, która pozwoliła na wydobywanie podobieństw oraz różnic w prezentacji podjętego w pracy problemu na przykładzie twórczości Bielajewa i Jasińskiego.

Nawiązanie przez Bielajewa i Jasińskiego do innych tekstów nie pozwoliło pominąć problemu intertekstualności. Interpretując pod tym kątem wybrane przeze mnie utwory, odwołuję się do prac takich badaczy jak Julia Kristeva³⁰, Ryszard Nycz³¹, Edward Kasperski³², którzy stoją na niepodważalnym obecnie stanowisku, iż analiza każdego tekstu powinna uwzględniać powstałe wcześniej teksty.

Analizowane w rozprawie utwory to powieści fantastycznonaukowe Aleksandra Bielajewa: *Głowa profesora Dowella* (*Голова профессора Доуэля*), *Człowiek-ryba* (*Чело-*

²⁵ S. Skwarczyńska, *Kierunki w badaniach literackich*, Warszawa 1984.

²⁶ J. Kleiner, *W kręgu historii i teorii literatury*, Warszawa 1981.

²⁷ H. Janaszek-Ivaničková, *O współczesnej komparatystyce literackiej*, Warszawa 1989.

²⁸ E. Kasperski, *Literatura, teoria, metodologia; O teorii komparatystyki*, [w:] *Literatura, teoria, metodologia*, red. D. Ulicka, Warszawa 2001; tenże, *Kategorie komparatystyki*, Warszawa 2010.

²⁹ Patrz także: *Współczesna komparatystyka i jej wymiary hermeneutyczne*, red. D. Szymonik, Siedlce–Banská Bystrica 2011.

³⁰ O koncepcji intertekstualności Julii Kristevy pisze m. in. Zofia Mitosek w pracy *Teorie badań literackich*. Warszawa 2004, s. 379-396.

³¹ R. Nycz, *Tekstowy świat. Poststrukturalizm a wiedza o literaturze*, Warszawa 1995.

³² *Poszukiwania teoretycznoliterackie*, red. E. Czeplejewicz, E. Kasperski, Wrocław 1989.

век-амфибия), *Ariel* (Ариэль) oraz powieść *Nogi Izoldy Morgan* i opowiadanie *Nos Brunona Jasieńskiego*. Wymienione powieści Aleksandra Bielajewa należą do najbardziej znanych dzieł tego pisarza, docenianych zarówno przez krytykę, jak i przez czytelników³³. Inaczej ma się sytuacja z utworami Brunona Jasieńskiego. Jak już wspomnieliśmy, są one mało znane, co nie oznacza, że mało ważne. Przeciwnie, zasługują na uwagę ze względu na ich niekwestionowaną już dziś wartość artystyczną³⁴. Utwory te stanowią niewątpliwie próbę spojrzenia w przyszłość, próbę swoistej prognozy losu człowieka w obliczu osiągnięć cywilizacyjnych. Problem artystycznej projekcji przyszłości podejmuje też Aleksander Bielajew. A zatem obaj pisarze mówią o tym samym, mianowicie o ingerencji postępu cywilizacyjnego w świat człowieka i natury.

³³ O popularności tych utworów świadczy także fakt, że wszystkie doczekały się ekranizacji. Jako pierwsza ukazała się w 1962 roku kinowa adaptacja powieści *Человек-амфибия* (reż. Г. Казанский, В. Чеботарев), zaś w roku 2004 utwór ten pojawił się również jako czteroodcinkowy serial telewizyjny (reż. А. Атанесян). Na motywach powieści *Голова профессора Доуэля* w 1984 powstał film *Завещание профессора Доуэля* (reż. Л. Менакер), natomiast w roku 1992 została zekranizowana powieść *Ариэль* (reż. Е. Котов).

³⁴ O utworach tych obszerniej piszą Aleksander Wójtowicz (*Cogito i „sejzmograf” podświadomości. Proza Pierwszej Awangardy*, Lublin 2010) i Agata Krzychylkiewicz (*The grotesque in the works of Bruno Jasieński*, Bern 2006). Wspominają o nich również inni badacze literatury: Edward Balcerzan (*Styl i poetyka twórczości dwujęzycznej Brunona Jasieńskiego*, Wrocław 1968), Krystyna Jakowska (*Z dziejów ekspresjonizmu w Polsce*, Wrocław 1977), Jerzy Kwiatkowski (*Dwudziestolecie międzywojenne*, Warszawa 2000), Sławomir Sobieraj (*Laboratorium awangardy. O twórczości literackiej Tytusa Czyżewskiego*, Siedlce 2009), Anatol Stern (*Bruno Jasieński*, Warszawa 1969) oraz Mieczysław Stępień (*Od anarchizmu futurysty do rewolucji społecznej – Bruno Jasieński*, [w:] *Prozaicy dwudziestolecia międzywojennego. Sylwetki*, red. B. Faron, 1972).